

Společnost a kultura starověké Mezopotámie

O hospodářských dovednostech mezopotamských mistrů hovořit nebudeme, neboť je to věcí více méně specializovaných pojednání. Připomeneme pouze, že v oblasti řemeslné výroby se mistři starověké Mezopotámie patrně naučili používat elektrického proudu ke galvanickému pokovování drobných předmětů, zvláště šperků, to však až v období antickém. Také v oblasti obchodu a finančnictví zavedli mezopotamští podnikatelé významnou novinku, na niž světové bankovníctví stojí dodnes – půjčování peněz na **úrok**. Úrok, který mezopotamští bankéři vybírali, byl však po tisíciletí stejný: 20% z hotovostních půjček (ve stříbře) a 33% z půjček v obilí.

Ve společenské oblasti charakterizovaly dlouhodobě profil společností starověké Mezopotámie dvě základní složky – **zákon a smlouva**. Zatímco starověký Egypt se bez psaného zákoníku obešel až do 13. století, slyšeli jsme už, že svůj první zákoník obdržela společnost starověké Mezopotámie již v 21. století a zřejmě nejúplnější a maximálně postačující dílo mezopotamského zákonodárství představuje kodex krále Chammurabiho. Třebaže z Asýrie známe zákonodárná díla ještě ze 14. století, Chammurabiho zákoník konal mezopotamské společnosti služby natolik platné, že byl opisován a kopírován ještě v 6. století. Smlouvy znali obyvatelé starověké Mezopotámie všeho druhu – smlouvy obchodní, svatební, pracovní, výuční, smlouvy o propuštění z otroctví či naopak uvedení do otroctví, smlouvy dlužní a mnoho dalších.

V oboru náboženství, věd a umění bude třeba, abychom si alespoň letmo připomněli některá zvláště významná mezopotamská díla, která založila tradici sahající až po naše časy.

Někdy od doby kolem roku 2 000 se v sumerské a babylonské Mezopotámii provozoval obřad „**kozla vzdálení zla**“. Šlo o rituální naložení hříchů společnosti na vybrané obětní zvíře a rovněž rituální vyvržení tohoto zvířete ze společnosti – nevíme, zda zvíře bylo obětováno či pouze vyhnáno do pouště. Obřad převzala judaistická společnost Palestiny a zmínky o něm nalezneme ve Starém Zákoně. Výklad osobnosti Ježíše Krista jako „beránka snímajícího hříchy světa“ je založen na tomto pojmovém základě. Pochází odtud i náš běžně užívaný výraz „obětní beránek“, třebaže jiné evropské jazyky se přidržely původní starozákonní přílohy (*bouc-émisnaire* ve francouzštině, *scapegoat* v angličtině, i jako název známého románu britské spisovatelky Daphne du Maurier).

Pojmy známé odjinud poznáme i v mezopotamském **mýtu o Adapovi**. Doložen je poprvé ve 14. století a vypráví příběh o Adapovi, věrném služebníkovi boha moudrosti Enkiho sídlícího v Eridu. Každý den vyjížděl rybář Adapa na moře, aby opatřil ryby jako obětiny svému bohu, a velice často mu přitom jižní vítr převrhl bárku. Jednou se Adapa na jižní vítr rozezvil do té míry, že mu užitím kouzelného zaklínadla zlomil křídla. Jižní vítr si šel na Adapu stěžovat Anovi, nejvyššímu z bohů, a ten rozhodl, že Adapu sprovodí se světa tím, že ho pozve k sobě na nebesa a přeloží mu chléb smrti a vodu smrti. V této chvíli však zasáhl Adapův bůh Enki, jemuž se věrného služebníka zželelo. Zavolal si ho k sobě a udělal mu tyto podrobné instrukce: „Až tě, Adapo, nejvyšší bůh An k sobě zavolá, obleč si roztrhaný a od prachu špinavý šat a odeber se na nebesa. Před nebeskou branou uvidíš stát bohy Dumuziho a Ningišzidu. Až se tě optají, proč přicházíš na nebesa v tak nevhodném úboru, vysvětli jim, že na zemi všichni truchlí pro odchod Dumuziho a Ningišzidy do podsvětí. Tím je vůči sobě příznivě naladíš a oni ti při jednání s Anem budou nápomocni. Za žádných okolností však nejez a nepij nic, co ti An předloží, neboť učiníš-li to, zemřeš“. Adapa dodržel všechny Enkiho příkazy, a v příslušném čase jej potěšení bohové Dumuzi a Ningišzida uvedli před tvář samého nejvyššího boha Ana. Ten se ovšem mezitím také rozmyslel a rozhodl se Adapu za jeho minulé zásluhy odměnit

podáním chleba života a vody života (rozumějme věčného). Adapa odmítl, pamětliv Enkiho poučení, a smutný An jej propustil s tím, že právě přišel o šanci na život věčný pro sebe i pro celé lidstvo. Zde se poprvé setkáváme s pojmy „živé vody“ a „mrtvé vody“ tak, jak je známe třeba z českých pohádek.

Poměrně neobvykle lidsky se chovají mezopotamská božstva v dalším mýtu, doloženém poprvé rovněž ve 14. století, totiž **mýtu o Nergalovi (♂) a Ereškigale (♀)**, který nám vysvětluje, jak se vládce podsvětí Nergal ujal svého úřadu. Na počátku mýtu konají bohové hostinu a chtějí na ni pozvat i Ereškigalu, prozatím jedinou vládkyni podsvětí. Ta však nesmí opustit říši mrtvých a proto ji bohové vyzvou, aby si pro lahůdky a pochoutky na hostině podávané poslala svého vezíra Namtara. To Ereškigala učiní a Namtar vystoupí na nebesa, kde se ovšem stane terčem dosti nejnepřátelných vtipů boha Nergala, který dosud sídlí v nadoblačných výšinách. Po návratu do podsvětí si Namtar na Nergala stěžuje a Ereškigala rozhodne, že bohy požádá o vydání Nergala do podsvětí říše k potrestání. Nergal se tedy odebere pykat za svůj hřích, nepochybně nesvůj z představy, že bude muset čelit strašnému Ereškigalinu pohledu, jejímu „oku smrti“. Nergalova svrchovaná dokonalost a mužná krása však Ereškigalu uchvátí natolik, že k provinilci vzplane láskou a milenci se odeberou do Ereškigaliny komory, načež o nich šest dní a sedm nocí není ani vidu, ani slechu. Teprve poté využije Nergal chvilkového Ereškigalina zemdlení k tomu, aby blíže nepopsaným způsobem podsvětí opustil a vrátil se do říše bohů. Když Ereškigala pozná, co se stalo, pošle na nebesa s žádostí, aby jí partnera vrátili, neboť sama již více nemůže podsvětí spravovat, nejsou již více panenská bohyně. Bohové k vydání Nergala svolí, podrobí však svazek poslední zkoušce. Namtar, obvyklý Ereškigalin posel, má totiž mezi všemi bohy Nergala poznat. Před Namtarovým příchodem změní bohové jeho podobu tak, že vyhlíží jako osoba v každém směru defektní – stane se z něho kulhavý, šilhavý, slintavý a koktavý nedochůdce. Příchozí Namtar má pak před sebou relativně snadný úkol, když při Nergalově absenci spatří mezi bohy a bohyněmi dokonalé krásy tohoto podivného tvora. Nergal se tedy odebere do podsvětí a namísto aby padl mrtev, jako každý, na němž spočine Ereškigalino „oko smrti“, panuje od oněch dnů v podsvětí po boku své choti jako vládce říše mrtvých.

Někdy ve 13. či 12. století pak vznikla vrcholná díla mezopotamské literatury, epos o stvoření světa Enuma eliš a epos o Gilgamešovi, traktát o odvěkém lidském údělu.

Enuma eliš podává v epické zkratce dějiny světa od jeho stvoření až po autorovu současnost. Staří bohové, Apsu a jeho choť Tiámat, jakož i blíže neznámý Mummu, stvoří na počátku všech věcí svět bohů, který se brzy naplní dalšími božskými osobami. Mladší bohové však obtěžují starší takovým hlukem a neladem, že se božstva starší generace rozhodnou mladší bohy vyhubit. Na bujaré mladíky a mladice z toho padne děs a hrůza, avšak tu vyvstane v jejich shromáždění naprosto dokonalý bůh Marduk, který ohlásí svůj úmysl utkat se se starými božstvy. Poté, co ho jeho božští vrstevníci podrobí zkoušce, v níž obstojí, postaví Marduka do svého čela a neohrožený bojovník se utká se svými soupeři. Zdaří se mu je porazit a zabít a v tomto okamžiku se ujímá svého světotvorného díla. Obrovitou mrtvolu Tiamatinu rozpůlí, spodní půli naplní mořem a horní polovinu sklene nad světem jako viditelné nebe. Z dalších částí Tiamatina těla vytvoří geografické dominanty Mezopotámie – její oči se stanou prameny Eufratu a Tigridu, její nadra horstvy na severu. Poté vytvoří Marduk nový svět bohů a lidí, přidělí božstvům jejich kompetenční sféry a vtiskuje správnou podobu a organizaci i světu lidí. Epos končí chvalozpěvem na Marduka, který svorně pějí lidé i božstva, a výčtem padesáti Mardukových jmen, z nichž každé v sobě tají mocnou magickou sílu. Také tento epos nalezl odezvu ve Starém Zákoně, a hrdinský skutek Nejvyššího, který zabil obludu Lívjátana (mj. žalmy 74 a 104), byl nejspíše právě babylonským mýtem inspirován. Epos Enuma eliš recitovali o každé novoroční slavnosti v Babyloně Mardukovi kněží, a to

v okamžiku, kdy starý rok skončil a nový ještě nenastal. Tak magicky překonávali období chaosu, které nastalo mezi koncem starého a počátkem nového věku, a každoročně opakovali stvořitelské dílo Mardukovo.

Vrcholné dílo mezopotamské literatury, **epos o Gilgamešovi**, napsal podle údajů katalogu autorů 12. století tvůrce jménem Sín-lekké-úninni. Scelil tak písňový cyklus o tomto hrdinovi, známý v sumerské i akkadštinou psané verzi do jednoho mistrovského díla. Epos doznal ještě jednu redakci, kterou v době kolem roku 700 provedl autor jménem Nabú-zukup-kéna.

Epos začíná popisem Gilgameše, vládce města Uruku, „ze dvou třetiny boha, z jedné třetiny člověka“, jako muže a pána v plné síle, který svým poddaným ukládá nesnesitelné roboty a pracovní povinnosti. Poddaní si naň stěžují u bohů a ti stvoří Gilgamešovi plnohodnotného protivníka, siláka jménem Enkidu, jehož však neobdaří lidským rozumem. Enkidu běhá se zvířaty po stepi a pije s nimi z napajedla pod širým nebem, je však dost chytrý, aby strhal pasti a tenata, které na zvířata líčí lovec. Ten, udiven nezdařem svého úsilí, potajmu pozoruje, co se s jeho nástrahami děje, a spatří Enkidua na vlastní oči. Na radu svého otce se odebere do Uruku a táže se na radu chrámových kněží. Ti vyšlou s lovcem zpátky do divočiny ženu nevídané krásy (epos užívá výraz *šamchatu*, který odjinud neznáme), která, až se Enkidu půjde napít k napajedlu, má poblíž vody ulehnot do trávy, odložit šat a „odhalit svůdné vnady“. Vše se stane podle tohoto scénáře, Enkidu podlehe krásčinu kouzlu a po šesti dnech a sedmi nocích, které stráví po jejím boku, povstane a pohlédne na zvířata, se kterými běhával po stepi. Zvířata však před ním prchají – Enkidu ztratil svou rajskou nevinnost a stal se člověkem. Táže se tedy krásky, co má jako člověk činit, a kráska jej odvede k lidem, kde se mu dostane poučení o základních složkách lidského chování. Mimo jiné se naučí jíst chléb a pít pivo, a zejména po požití uvedeného nápoje „rozjařila se mysl jeho a rozveselilo se srdce jeho“.

Kráska nicméně odvádí Enkidua do Uruku za jeho osudem. Tam se právě Gilgameš chystá vniknout do domu jednoho z tamních občanů, aby se v něm dopustil blíže nespecifikovaného násilí. Před dveřmi domu se mu však postaví Enkidu, který za žádných okolností nehodlá připustit neetické jednání. Oba soupeři svedou zápas, v němž se přesvědčí, že jsou stejně silní, a uzavřou přátelství. Od této chvíle vystupují Gilgameš a Enkidu nerozlučně a vykonají spolu mnohé hrdinské skutky. Mimo jiné se opřou gigantickému býku, kterého na zemi jako trest za lidské hříchy posílá bohyně lásky a války Ištar. Obludu pustošící širé kraje uchopí Gilgameš za rohy a Enkidu za zadní nohy a obrovským úsilím býka roztrhnou na dvě poloviny. Bohyni Ištar, která netvorovu řádění přihlíží z nebes, pak Enkidu zpupně vmete do tváře jednu z býčích kýt. Tím se Ištar cítí natolik uražena, že se ve shromáždění bohů domáhá smrti obou přátel. Bohové se rozhodnout, že to bude Enkidu, kdo zaplatí životem za smělost bohatýrů, a Enkidu vskutku nemocen ulehne a posléze zemře.

Tato tragedie znamená pro Gilgameše těžký otřes. Pohnut hlubokým žalem nad ztrátou přítele oplakává Enkidua tak dlouho, „až červ vypadl z jeho nosu“. Poprvé dostává jeho neotřesitelné *machistické* sebevědomí závažnou trhlinu: uvědomuje si, že také on je člověkem a že i jeho čeká Enkidův osud. Rozhoduje se proto vydat se na cestu za hledáním nesmrtelnosti. Je mu známo, že jediným věčně žijícím člověkem je patriarcha Utanapištim, jemuž bohové darovali věčný život po potopě světa a který žije na okraji světa za „vodami smrti“. Vypravuje se proto na cestu dlouhým a temným průchodem pod pohraničními horami, až dojde do „rajské zahrady“, kde na zlatých stromech rostou plody z drahokamů. Nedbá poučení krčmářky jménem Kubaba, v jejímž podniku se ubytuje a která mu radí k umírněnosti a doporučuje mu, aby se namísto marného a bláhového toužení po hrdinství věnoval péči o každodenní drobné starosti („Kam běžíš, Gilgameši? Život, který hledáš, nenalezneš!“). Hrdina nalezne cestu přes „vody smrti“ a předstupuje

před Utanapištima se žádostí, aby mu prozradil tajemství života. Utanapištim mu nejprve líčí potopu světa, již díky radám boha moudrosti přežil (byla to právě tato tabulka, líčící potopu světa ve shodě se Starým Zákonem, jejíž nález ve sbírkách Britského muzea způsobil roku 1872 senzaci v Londýně), avšak tajemství hodlá Gilgamešovi zjevit až teprve po vykonání zkoušky. Gilgameš má bdít celý týden. Hrdina zkoušku podstoupí, ale třetího dne usne, a když se probudí, ukáže mu Utanapištim bochníky chleba, z nichž jeho žena pekla jeden každý den zkoušky.

Utanapištimovi se nicméně zklamaného Gilgameše zželel a prozradí mu, že bylina nesmrtnosti roste na dně mořském. Gilgameš upevní ke svým nohám závaží, ponoží se do moře, bylinu vytrhne a pln radosti s ní spěchá do Uruku. Zmoudřel a není již onen dominantní nadsamec; o nesmrtnost se chce podělit se všemi občany svého města. Na cestě se však rozhodne se vykoupat; najde si příhodnou tůň, shodí šaty, uloží na ně bylinu a ponoří se do vody. Tu se z úkrytu vyplazí had a bylinu nesmrtnosti sežere. Gilgameš, poražen ve svém úsilí, se v hluboké depresi svěřuje lodi převozníka přes „vody smrti“ jménem Uršanabi, jehož žádá, aby ho dopravil do jeho rodného města Uruku. Po návratu obou končí epos verši, které uvedu v přebásnění Lubora Matouše:

„Na hradbu uruckou vystup, Uršanabi, procházej se po ní,
Prozkoumej bedlivě základy její a ohledej zdivo její.
Což není zdivo její z pálených cihel?
Což nekladlo základy její mudrců sedm?“

Nesmrtnost totiž není lidským údělem, a není dána žádnému z nás. Veškerá nesmrtnost, v níž člověk může doufat, je vzpomínka, v níž zachová zasloužilého člena jeho obec. Zapíše-li se člověk svými skutky do podoby obce kvalitně vystavěné („z pálených cihel“) a v moudrosti založené („mudrců sedm“), může doufat, že pověst o jeho životě a skutcích přetrvá i jeho vlastní smrt.

Doporučená literatura

1. Roy Willis (ed.): Mytologie světa – ilustrovaný průvodce. Praha: Nakladatelství Slovart 1997.
2. Petr Charvát: Zrození státu – Prvotní civilizace Starého světa, Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2011.
3. Petr Charvát: Bouřlivá plavba dějinami: vzestupy a propady starověkých a raně středověkých říší, in Miroslav Bárta, Martin Kovář a kol., Civilizace a dějiny – Historie světa pohledem dvaceti českých vědců, Praha: Academia 2013, ISBN 978-80-200-2301-8, 191-230.
4. Ladislav Bareš, Rudolf Veselý, Eduard Gombár: Dějiny Egypta. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2009.
5. Jiří Prosecký a kolektiv: Encyklopedie starověkého Předního Východu. Praha: LIBRI 1999.
6. Eduard Gombár, Lukáš Pecha: Dějiny Iráku. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2013.
7. Jaroslav Strnad, Jan Filipický, Jaroslav Holman, Stanislava Vavroušková: Dějiny Indie. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2008.
8. Walter Böttger: Kultura ve staré Číně. Praha: Panorama 1984.

9. John Baines, Jaromír Málek: *Svět starého Egypta* (Kulturní atlas). Praha: Knižní klub 1996.
10. Michael Roaf: *Svět Mezopotámie a starověkého Předního Východu*. Praha: Knižní klub 1998.
11. Gordon Johnson: *Kulturní atlas Indie*. Praha: Knižní klub 1998.
12. Mark Elvin, Caroline Blunden: *Svět Číny - kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.
13. Michael Coe, D. Dean, R. Snow, E. P. Benson: *Svět předkolumbovské Ameriky: kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.